

Polska bieda

w świetle

**Europejskiego Roku
Walki z Ubóstwem
i Wykluczeniem Społecznym**

pod redakcją naukową Hieronima E. Kubiaka

Kraków 2012

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzje: prof. zw. dr hab. Grzegorz Babiński, Uniwersytet Jagielloński
prof. zw. dr hab. Krystyna Slany, Uniwersytet Jagielloński

Projekt okładki: Oleg Aleksejczuk

Tłumaczenie na język angielski: Grzegorz Bełza

Indeksy: Hieronim Kubiak, Halina Baszak-Jaroń, Oleg Aleksejczuk

Adiustacja: Halina Baszak-Jaroń

ISBN 978-83-7571-158-5

Copyright© by Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2012

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących, nagrywających
i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca:

Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM,
Kraków 2012

Sprzedaż prowadzi:

Księgarnia „U Frycza”

Kampus Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Kraków

tel./faks: (12) 252 45 93

e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Oleg Aleksejczuk

Druk i oprawa: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o.

Krzysztof Frysztański

Problem ubóstwa:
uwarunkowania, korelaty,
czynniki składowe

Czy warto definiować lub ewentualnie „definiować” ubóstwo? Z pewnością tak i naturalnie doświadczamy wielu takich prób oraz ujęć, o zróżnicowanych podstawach konceptualno-teoretycznych i dążeniach do precyzji (stąd ów wykorzystany w pierwszym zdaniu cudzysłów). W niniejszej bardzo krótkiej wypowiedzi odwołuję się nieco do tych stanowisk. Podkreślam jednocześnie, że za kluczowe uważam tutaj takie podejście – przede wszystkim socjologiczne – które kładzie nacisk na problemowe, by tak rzec, narastanie zagadnienia ubóstwa, na jego wyróżnianie i interpretację w kategoriach problemu czy też rozmaitych problemów społecznych.

Wprowadźmy zatem pewne niezbędne „oprządkowanie”. Na przykład R. Maris posłużył się określeniem dobrze odzwierciedlającym dominujący punkt widzenia, zgodnie z którym problemy społeczne mogą być określone jako ogólne wzory zachowania ludzkiego lub warunków społecznych, które są postrzegane jako zagrożenia dla społeczeństwa przez znaczącą liczbę ludności, przez silne grupy, bądź przez charyzmatyczne jednostki, oraz które mogą być rozwiązane, czy też którym można jakoś zaradzić (Maris 1988: 6). Od razu też zanim uzupełnimy, że w szerszej perspektywie podejściu temu właściwe są cztery podstawowe wątki.

Po pierwsze, potrzeba uwzględniania szeroko rozumianych struktur, które wyłaniają się z danych zdarzeń i zaczynają być traktowane jako problemowe.

Po drugie, ów pierwiastek groźby dla społeczeństwa oznacza przede wszystkim zagrożenie dla zasadniczych ludzkich wartości, dla płynącego z nich ładu społecznego, a w wyjątkowych przypadkach być może dla istnienia społeczeństwa jako takiego; oczywiście w praktyce dla tego, co uznawane jest za stosowne, właściwe, zgodne z pożądanymi normami.

Po trzecie, pojawiają się różni swoisci zbiorowi i indywidualni autorzy tego procesu definiowania danych spraw jako problemów, ci, którzy w określonych warunkach mają szczególne możliwości wpływu na kształtowanie dominujących społecznych poglądów, dotyczących tego, czym i dlaczego są problemy.

Wreszcie po czwarte, artykułowane są domniemania i założenia, że w związku z konkretnymi problemami można coś pozytywnego uczynić, dążyć do ich przezwyciężenia lub przynajmniej osłabienia ich negatywnego charakteru.

W ślad za tym, socjologia problemów społecznych jest obszarem złożonych dyskusji nad teoretycznymi, aksjologicznymi, empirycznymi i aplikacyjnymi kontekstami życia społecznego i nadzwyczaj rozlicznych, zróżnicowanych badań, o czym między innymi sam pisałem i do czego w pewnym stopniu tutaj sięgam (Frysztański 2009). Nie ulega przy tym wątpliwości, że nędza, bieda ubóstwo (rozmaitość określeń oczywiście nie jest bez znaczenia, jako że siła symbolicznie nasyconego naznaczenia jest jednym z zasadniczych problemotwórczych mechanizmów) stanowi współcześnie bodajże najważniejszy, a w każdym razie jeden z najważniejszych problemów społecznych.

Z przekonaniem podkreślimy, że wszystkie wymienione czynniki składające się na koncepcję problemów społecznych mogą być wykorzystane jako potwierdzenie tego poglądu. W sensie normatywnym ubóstwo budzi coraz większy sprzeciw i jest traktowane jako zasadniczo „niesłuszne” – w coraz szerszej społecznie skali i z udziałem politycznych przywódców, związkowych liderów, ekspertów życia społeczno-ekonomicznego, przedstawicieli wspólnot wyznaniowych. Głosów tego rodzaju było i jest wiele, są one dobitne, bywają wręcz kategoryczne. W ślad za tym idą programy „wojny z biedą” (zapewne najgłośniejsze hasło, sformułowane onegdaj przez amerykańskiego prezydenta Lyndona Johnsona), zaangażowania w obszarze zawodowym, socjalnym, edukacyjnym, czy mieszkaniowym. Ubóstwu, zgodnie z tymi tendencjami, należy się przeciwstawiać i starać się je przezwyciężyć.

Nie chcę jednak zabrzmiąć jednostronnie. Dodam więc od razu – nie wdając się w szczegóły – że współcześnie i coraz powszechniej nie znaczy „zawsze” i „wszędzie”. W charakterze swego przypisu zaznaczmy, że rozmaite korelacje zarówno procesu dziejowego, jak i obecnych zjawisk społecznych, jak wreszcie poświęcanych im komentarzy, skłaniają do bardziej ostrożnego potraktowania problemu ubóstwa, niż jednoznaczna kategoryczność. Jeśli sięgniemy do szeregu studiów historycznych, poświęconych na przykład starożytnemu Rzymowi, bądź okresowi późnośredniowiecznemu, nie znajdujemy nadmiaru tego rodzaju obrazów i refleksji; możemy, chociażby z fragmentów faktograficznych domniemywać, w jak przenikliwej biedzie żyli liczni ludzie tamtych czasów, ale nie wydaje się, by była to wówczas kwestia specjalnie wyróżniana; bieda po prostu była... Rozglądnijmy się też, mówiąc w przenośni, dookoła. Wszyscy wiemy o zdumiewającym, bezprecedensowym wzroście gospodarczym Chin, o płynącej z tego rosnącej zamożności bardzo wielu, ale mniej o bodajże kilkuset milionach najemnych (często na chwilę, bez socjalnych praw) pracowników, będących po drugiej stronie owej drogi ku bynajmniej jeszcze nie powszechnej prosperity. W społeczeństwach zachodnich trosce po-

wodowanej problemem ubóstwa zdaje się towarzyszyć pewne związane z nim znużenie. Jeśli zaś chodzi o linię badawczą, to chociażby orientacja naturalistyczna w socjologii niespecjalnie służy intelektualnemu zaangażowaniu w ten właśnie problem.

Jednakże, powtórzę, w świecie, w którym żyjemy, ubóstwo może być traktowane jako główny problem społeczny – główny, gdyż być może najczęściej podnoszony, komunikowany jako szczególne zagrożenie zarówno ładu właściwego poszczególnym społeczeństwom i ich segmentom, jak i globalnie, jako wywołujący inne wyzwania i wymagający interwencji. Jeden przykład, o dramatycznej wymowie: w czasie, w którym piszę ten tekst, świat obiega wieść o nadzwyczaj groźnej i być może katastrofalnej w swych następstwach groźbie głodu w Somalii, co oczywiście między innymi wynika z biedy tego kraju. My – Narody Zjednoczone, rządy poszczególnych krajów, organizacje pozarządowe, ludzie dobrej woli – zapewne coś istotnego uczynimy i pomoc zostanie przekazana. Nie tak dawno temu, w połowie dziewiętnastego wieku, by posłużyć się kolejnym wybranym przykładem, w dotkniętej głodem Irlandii, było inaczej. Dzisiaj, ogólnie mówiąc, nie godzimy się na niszczącą biedę – co nie znaczy, że jako ludzkość jej nie doświadczamy; wręcz przeciwnie, „odkrywamy” ją z większym poznawczym oraz aksjologicznym natężeniem, niż kiedykolwiek wcześniej. Różne żywiołowe i profesjonalne linie poświęcone temu diagnozy są jednym z fundamentalnych punktów strategii ekonomicznych, polityk publicznych, zaangażowania ruchów społecznych (raz jeszcze przykład – obecne starania „Solidarności” o podniesienie płacy minimalnej), pomocy społecznej i pracy socjalnej, szeroko rozumianej debaty.

Jeśli tak, posłużę się słowami aż nazbyt prostymi, ale jak znowu z przekonaniem zakładam, usprawiedliwionymi: ubóstwo nie jest zawieszone w społecznej próżni. Jest osadzone w realiach, przybiera dotkliwą, by znowu to ująć bardzo prosto, postać, a jednocześnie, staje się problemem wyobrażonym, konstruowanym w wymiarze świadomości społecznej. Za R. Mertonem powiedzielibyśmy, że ubóstwo jest, ale my musimy wiedzieć, iż występuje. I rzeczywiście, wiemy coraz lepiej. W konsekwencji oznacza to między innymi istnienie ubóstwa jako zjawiska o pewnym całościowym, ogólnym charakterze, a jednocześnie jego szeregu rozmaitych rodzajów, typów, przejawów; podlega ono zarówno ujęciu syntetyzującemu, jak i podejściom analitycznym i prowadzącym do wewnętrznego w tym obszarze zróżnicowania.

Nawiązując do tego ostatniego przez pryzmat różnorodnych atrybutów świata społecznego posłużmy się wariantem zaproponowanym w jednej z przekonywujących prac (Danziger i in. 1994). W tym zbiorowym studium nacisk położony został na splot, jakim jest samo ubóstwo oraz działania w nie wymierzone, złożony problem społeczny oraz conceptualne, empiryczne i stosowane czynniki, które samo zjawisko i jednocześnie owe przeciwdziałające

kierunki interwencji określają. Jeśli zaś o same działania chodzi, mogą być one uznawane jednocześnie jako sukces i porażka, co również przyczynia się do wspomnianego zróżnicowania. Wskażmy zatem w ślad za owym studium trzynaście społecznych składników, atrybutów, czy też korelatów ubóstwa.

Po pierwsze, są to historycznie uchwytne trendy w zakresie tego, co tradycyjnie wydaje się najważniejsze, a mianowicie dochodów rodziny, czy też w gospodarstwach domowych, identyfikowanie nierówności w tym zakresie, wyznaczanie linii wydzielającej te kategorie rodzinne, o których na podstawie przyjętych w danych okolicznościach założeń sądzi się, że są w stanie ubóstwa.

Po drugie, że historycznie zaczęły temu towarzyszyć określone rozstrzygnięcia pomocowe, mające wesprzeć tych na samym dole (bezwarunkowo lub jeśli w świetle zdefiniowanych warunków znaleźli się w takiej sytuacji nie z własnej winy); pojawiła się publiczna – państwowa przede wszystkim – pomoc społeczna, której funkcjonowanie wręcz wymusza potrzebę zdefiniowania, kto jest biedny, a kto nie.

Po trzecie, pojawia się pytanie, czy przez ów pryzmat rodzin otrzymujących pomoc społeczną mamy do czynienia z ubóstwem utrwalonym, przedłużonym uzależnieniem od owych mechanizmów i środków pomocowych oraz w szczególności z międzygeneracyjną transmisją ubóstwa.

Po czwarte, także mamy do czynienia z opisaną pytańnikiem kwestią, czy ubóstwo, tak czy inaczej określone, skorelowane jest z pewnym zasadniczym załamaniem ładu makrostrukturalnego, w tym w szczególności z pojawieniem się i trwaniem zjawiska zmarginalizowanej podklasy społecznej.

Po piąte, ubóstwo analizowane jest w powiązaniu z trendami makroekonomicznymi, cyklami gospodarczymi, a co za tym idzie, z makropolityką ekonomiczną, polegającą na podaży pieniądza i możliwych dzięki temu, dających zatrudnienie, robót publicznych.

Po szóste, korelatem jest ściślej sprecyzowana polityka w zakresie zatrudnienia, pracy i płac, zorientowana przede wszystkim na połączone ze sobą czynniki wzrostu zatrudnienia oraz wzrostu płac, co skądinąd nie musi pozostawać w korelacji dodatniej, jako że wyższy poziom płac może w poszczególnych przedsiębiorstwach prowadzić do oszczędności w postaci ograniczania miejsc pracy.

Po siódme, wracając raz jeszcze do kontekstu rodzinnego, wskażmy na uwzględnianie zmieniających się wzorów życia, a w tym na osłabienie obecności pełnych grup rodzinnych i coraz częstsze samotne rodzicielstwo (przede wszystkim samotne macierzyństwo).

Po ósme, nieporównywalną z innymi lokalną „areną” życia społecznego, jaką jest duże-wielkie miasto, z właściwą mu niejednokrotnie nadzwyczaj skomplikowaną strukturą przestrzenno-społeczną, przejawami zróżnicowania

i nierówności, ale też dynamicznie rozwijanymi politykami miejskimi. Miasto jest wyjątkowo charakterystycznym nośnikiem problemów społecznych, w tym ubóstwa, a z drugiej strony kluczowym kontekstem poszukiwań, jak je przezwyciężyć.

Po dziewiąte, tym obszarem, który tworzy kolejne obramowanie dla interesującej nas problematyki, są problemy zdrowotne oraz powiązane z nimi wzory funkcjonowania służby zdrowia, w tym odnoszące się do kategorii społecznych znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji, tymi zaś między innymi są ubodzy znajdujący się w sile wieku, a więc pozbawieni tych formalnych bądź zwyczajowych przywilejów, które ewentualnie przypisywane są ludziom starszym.

Po dziesiąte, edukacja, jako indywidualna oraz zbiorowa szansa i obietnica jednocześnie, jako czynnik współkształtujący sytuację na rynku pracy, jako obszar, w ramach którego znowu można postępować dynamicznie i wprowadzać inicjatywy modyfikujące oraz modernizujące w podnoszeniu jakości życia.

Po jedenaste, skorelowanie realiów oraz problemowego interpretowania ubóstwa w związku z czynnikami ściślej demograficznymi. Do takich współcześnie z rosnącą siłą zaliczane są przejawy migracji oraz pytania, jakie owe ruchy migracyjne wywołują efekty, czy w sumie wzmacniają, czy też osłabiają funkcjonalne oraz materialne zasoby poszczególnych społeczeństw.

Po dwunaste, znowu nadzieje, ale i istotne kontrowersje wokół programów wsparcia, tego, co między innymi w Ameryce określa się mianem *affirmative action*, oferujących na przykład niektórym specjalne możliwości w dostępie do prestiżowej edukacji bądź znowu w wymiarze zatrudnienia dla pewnego wyrównania nierówności, ale kosztem konwencjonalnie ujmowanej równości.

Wreszcie po trzynaste, sama polityka prowadzona w celu zdobycia władzy lub wpływu na nią, wymagająca sformułowania proponowanych programów działania, zdobywania zwolenników, prowadzenia kampanii wyborczych, z powszechnym i wręcz rutynowo oczekiwanym uwzględnianiem perspektyw ekonomicznej pomyślności i podnoszonej powszechnej zamożności. Każdy z nas może od razu przywołać polityczne pojedynki koncentrujące się wokół tych zagadnień.

Te wymienione czynniki, a lista mogłaby ulec wydłużeniu, oznaczają naturalnie skomplikowaną siatkę prowadzonych i nadal wymagających prowadzenia badań. O jakiegokolwiek obszerniejszej kontynuacji nie może być tutaj mowy. Posłużmy się jednak – naturalnie ciągle wyrывkowo – jednym wątkiem, dotyczącym związku (lub też domniemanego zerwania związku) między ubóstwem oraz samą po raz kolejny tu wymienianą pracą zarobkową.

Pozytywne założenie oraz obietnica są jednoznaczne: praca jest najlepszym mechanizmem rozwiązującym problem ubóstwa; dzięki pracy z ubóstwa wydobywamy się (my – jednostki, rodziny, środowiska, całe segmenty

makrostrukturalne), aktywne działanie dotyczące ubóstwa powinno wybierać przede wszystkim tę linię. Wystarczy sięgnąć do dowolnej rozprawy z bardzo bogatego obszaru określanego uniwersalnym hasłem wywoławczym *welfare*, by z dużym prawdopodobieństwem uchwycić to rozumowanie i poświęcone mu przykłady, natknąć się na ideę *workfare* oraz wynikające z niej konkluzje praktyczne. Żaden przy tym kraj z obszaru najbardziej rozwiniętych społeczeństw i cywilizacji nie jest pod tym względem tak znamienity, jak Stany Zjednoczone (por. np. Mink i Solinger 2003). Fundamentalna reforma tamtejszego systemu pomocy społecznej z 1996 roku, z decydującym rozstrzygnięciem ustawowym o nazwie *Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act* (Ustawa o Związku Osobistej Odpowiedzialności z Możliwością Zatrudnienia) jest tego kluczowym, ale nie odosobnionym przejawem. Linia rozumowania – naznaczonego silnym pierwiastkiem ideologicznym – jest prosta: warunkowo pomagać, ale przede wszystkim tak, by aktywizować zawodowo i jednocześnie wspierać szanse utrzymywania miejsc pracy.

Rzeczywistość jest jednak bardziej skomplikowana i mniej optymistyczna. Pracować i być biednym, to realia dotyczące wielu – zapewne nawet większą liczbę pracujących, niż postrzegamy i diagnozujemy. Praca za utrzymujące w warunkach ubóstwa wynagrodzenie zdaje się być na przykład słabiej „widzialna”, niż bezrobocie (Shipler 2005). Jeśli zaś tak, pojawia się zasadnicze pytanie, co i jak należy czynić, by życie tych ludzi oraz będące ich udziałem trudności mocniej nazwać w kategoriach problemowych. Paradoxem jest to, że owi ciężko pracujący i jednocześnie najmniej zarabiający są tuż obok „nas”, którzy zarabiamy choć nieco więcej – i być może jesteśmy skłonni założyć, że „oni” są sami sobie winni. Konkrety życia w tym zakresie stają się oczywiste i przyjmowane są bezrefleksyjnie, co utrudnia, jak D. Shipler (i nie tylko on) podkreślił, zdolność do uwzględniania ogólniejszych prawidłowości zakorzenionych w społecznym zróżnicowaniu, nierówności, utrwalającej takie warunki dominacji. Powtórzę raz jeszcze – rynek zatrudnienia i aktywności zawodowej ma sens wtedy (tylko wtedy), gdy *work works*, a ta przenośnia musi mieć swój praktyczny desygnat w sprzyjających temu społecznym warunkach normatywno-strukturalnych. W przeciwnym razie ubóstwo pozostaje.

Wróćmy teraz do zasygnalizowanego wątku „definitywnego”. Jeśli ubóstwo ma być problemem – a jest – to musi być jakoś określone i sprecyzowane. Wymaga to analizy i operacjonalizacji, do czego odnoszę się tutaj w bardzo marginalny sposób, wskazując za to ogólnie na dwie możliwości: genetycznie-histeryczną oraz czynnikową (wskaźnikową).

Pierwsza z nich, to wskazywanie takich specyficznych czasów i zdarzeń w dziejowej makroskali, w których dochodziło do wydarzeń specyficznych co najmniej dla tych czasów, utrwalonych w ich rozumieniu i znaczeniu. Wskażmy na cztery takie historycznie zakorzenione okoliczności:

- wyodrębnianie i zarysowywanie problemu ubóstwa (i niezdolności do samodzielnego życiowego funkcjonowania) w wraz z rozwinięciem się świata nowożytnego. Ojczyzną nowego myślenia i działania była jak w wielu innych kwestiach Anglia, a Akt Elżbietański – Elżbietańskie Prawo o Ubogich to legislacja, która okazała się mieć znaczenie przez następne stulecia. Datowana formalnie na rok 1601, miała inicjatywy poprzedzające, a później następne, łącząc rygorystyczny nacisk na obowiązek pracy przez tych, którzy mogli ją wykonywać, z pomocą dla „uczciwych” biednych i niedołączonych;
- problem ubóstwa przez pryzmat epoki przemysłowej, przede wszystkim powiązany z kwestą robotniczą, wartością pracy, coraz powszechniejszymi i zorganizowanymi ruchami pracowniczymi o uzyskanie lepszego, bardziej godziwego wynagrodzenia za wykonywaną pracę, uzyskiwania bardziej satysfakcjonującego i otwierającego możliwości konsumpcyjne sposobu życia;
- czas poprzemysłowy, będący oczywiście okresem kolejnej fundamentalnej transformacji i fragmentaryzacji w gospodarce, wywołujący nowe przejawy społecznej ekskluzji i degradacji, czego najbardziej zmiennym przejawem jest pojawienie się wzmiankowanej podklasy „nowego”, współczesnego typu;
- pierwiastki skorelowane z ponowoczesnością i późną nowoczesnością, najbardziej enigmatyczne i ambiwalentne, raz jeszcze z być może jeszcze mocniejszym komponentem fragmentaryzacji i indywidualizacji przeżyć oraz losów, przeżywanego niepokoju i egzystencjalnej niepewności, z narastaniem pierwiastków subiektywnych, w tym nawet emocjonalnych.

Z kolei, przejdźmy do rozumowania naznaczonego przede wszystkim poszczególnymi konstytutywnymi czynnikami, składającymi się na ubóstwo jako takie, wyróżniając znowu cztery stanowiska.

Najstarsze i jednocześnie najbardziej oczywiste jest traktowanie ubóstwa w kategoriach bezwzględnych, z wykorzystywaniem podstawowych właściwości oraz warunków ludzkiego życia, wskaźników, które wyznaczają granicę, poniżej której to życie ulega zasadniczemu zachwianiu, a nawet zagrożeniu. Posłużmy się być może najstarszym pod tym względem przykładem, znanym jako system Speenhamland – warto przypomnieć ten być może już zapomniany przypadek z roku 1795, który zdobywszy najpierw popularność, nie przetrwał długo; sprowadzający się do subsydiowania najniższych zarobków, obliczanych na podstawie ceny chleba i liczby osób uzależnionych od danego pracownika. Owa zdolność do kupienia chleba stała się zatem wskaźnikiem, poniżej którego widziano obiektywną nędzę.

Nieporównywalnie ważniejsza była i jest właściwa okresowi współczesnemu reguła Mollie Orshansky, przygotowana dla amerykańskiej *Social Security*

Administration, dotycząca tzw. linii ubóstwa. Nie wdając się w szczegółowsze kwestie metodologiczne powtórzmy, że punktem wyjścia w odniesieniu do danych gospodarstwa domowego – do ich poszczególnych typów – jest minimalny dietetycznie adekwatny koszyk żywnościowy pomnożony przez trzy (wydatki żywnościowe w proporcji większej niż jedna trzecia oznaczają już ubóstwo). Nie trzeba dodawać, że jest to ustalenie pozostające w korelacji z realiami społeczeństwa amerykańskiego i zapewne innych zaawansowanych, ale niewielu innych. Tym niemniej, mamy w tym ujęciu do czynienia z uchwyceniem zjawiska biedy jako takiej, z próbą zdefiniowania jej konkretnych przejawów.

Bardziej kontekstowe są podejścia, które moglibyśmy określić tak: ubóstwo poszczególnych osób, czy w praktyce jeszcze lepiej przez pryzmat rodzin i gospodarstw domowych, powinno być określane ze względu na porównywalne właściwości społecznego otoczenia, w porównaniu do tych warunków i sposobów życia, które są reprezentatywne dla większości, którą w tychże warunkach można uznać za co najmniej nieubogą. Powtórzmy na przykład stanowisko, które w tym wymiarze osobiście uznaję za szczególnie trafne, że granicą może być połowa mediany dochodów w danym społeczeństwie, a ściślej mówiąc, w poszczególnych typach przywoływanych tutaj gospodarstw domowych. Powiedzielibyśmy znowu nieco metaforycznie, że to sytuacja życiowa sąsiadów rozstrzyga, czy my jesteśmy ubodzy, czy też nie.

Wreszcie podejścia i sposoby reagowania na potrzebę ustalenia cech charakterystycznych ubóstwa, które (z braku lepszej nazwy) określimy jako subiektywne, wynikające z pojawiających się i uznawanych za szczególnie pożądane norm społecznych, z interpretacji tego, co jest społecznie „właściwe”, co wynika z przekonań na temat rozsądnego związku między pracą i płacą, z negocjacji między aktorami społecznymi i ich zdolności perswazyjnych. Polityk społeczny, pracownik socjalny jako do pewnego stopnia eksperci, ale też aktywista związkowy, silny wpływami swego środowiska, lobbysta reprezentujący pracodawców, to tylko niektórzy z nich. Jednocześnie, po prostu refleksje niezliczonych anonimowych członków społeczeństw nad stanem ich życia.

Problematyka i w szczególności problemy ubóstwa pełne są dylematów o aksjologicznym, czy powiedzmy nieco ściślej, ideologicznym charakterze, pozostających pod wpływem pewnych ogólnych stanowisk światopoglądowych. Może to budzić niejako zniecierpliwienie, a może nawet irytację. Ubóstwo to problem, który będących w jego zasięgu dotyka bardzo konkretnie i ważniejsze jest zajęcie się ich sytuacją mieszkaniową, żywieniową, zdrowotną, niż nawet subtelne rozważania na temat wartości leżących u podstaw takich bądź innych wizji świata społecznego. Sami interpretatorzy tego wachlarza ideologicznych idei są świadomi owej pewnej dwuznaczności, by posłużyć się wprowadzającymi uwagami do innego znanego studium (Balkin 2004). Jednakże, niejako w odpowiedzi znowu możemy powtórzyć istotne argumenty, wspierające znaczenie takich ogólniejszych refleksji.

Nie pominiemy przy tym okazji do prostego stwierdzenia, że zasada wolności manifestowania i dyskutowania różnych poglądów jest również wartością samą w sobie. Być może istotniejsze jest jednak przekonanie – wyznaczające też sens niniejszej wypowiedzi – że problem ubóstwa jest wynikiem pewnej ogólnej diagnozy i przekonania o kondycji życia ludzkiego, które powinny wywoływać uszczegóławiającą operacjonalizację, że tak dochodzimy do wyspecjalizowanych praktycznych metod działania. Bezdomność, niedożywienie, dotkliwsze niż zwykle kłopoty zdrowotne – oczywiście tak, ale może również niezdolność do podejmowania osobistej odpowiedzialności, nieusprawiedliwiona niefrasobliwość, przejawiająca się choćby w braku skłonności do nawet skromnego oszczędzania i rzetelnej kontroli nad funkcjonowaniem własnego gospodarstwa domowego, niekoniecznie pozytywne następstwa macierzyństwa poza związkami małżeńskimi, ale być może raz jeszcze tutaj przywoływane takie makrostrukturalne przejawy dysfunkcjonalności, jak niezapłacona praca, czy dyskryminacja na rynku mieszkaniowym; wreszcie niełatwe pytania dotyczące właściwej działalności socjalno-pomocowej (któż z nas nie słyszał metafory o rybie i wędce). Uwzględnianie różnych kontekstów, w tym ideologicznych, jest koniecznym wymiarem poznawczego i komentatorskiego zaangażowania, w konsekwencji również praktycznego działania. Raz jeszcze pokuszę się o próbę ich uporządkowania, w popularnej i zapewne pożytecznej formie przeciwstawnych stanowisk.

Po pierwsze są to kategorie społecznej solidarności z jednej strony, a indywidualnej i grupowej (rodzina, stanowisko pracy, funkcjonowanie własnej firmy) samodzielności z drugiej. Odpowiedzialność za siebie i sobie bliskich, czy to w życiu osobistym, czy w pracy, zdeterminowane zajęcie się własnymi sprawami, są podnoszone jako fundamentalne mechanizmy prowadzące do pomyślności, zabezpieczające ją. Jednocześnie, nie trzeba być osobą o gorących progresywnych przekonaniach, by stwierdzić, że to nie zawsze wystarcza i ogólniejsze przejawy zewnętrznego, zapewne przede wszystkim publicznego wsparcia są niezbędne, a te ostatnie po prostu muszą czerpać z idei solidarności. Jak łączyć te dwa punkty widzenia, gdzie wyznaczać praktyczną granicę?

Sprawiedliwość społeczna, a prywatna wolność, to kolejny wymiar dyskusji oraz kontrowersji. Czy i do jakiego stopnia powinniśmy wyrównywać nierówności, czy i jak redystrybuować zasoby, co przecież ostatecznie musi oznaczać przesuwanie tych zasobów od jednych do drugich, a to ostatnie jest „wejściem” w indywidualny stan posiadania, decydowanie o sobie i swych sprawach?

Z kolei, sama kwestia i wartość społecznej równości może pozostawać w sprzeczności z dynamiką społeczną, co następnie może negatywnie wpływać na gotowość do działania, podejmowania ryzyka, dążenia do indywidualnego, czy środowiskowego sukcesu. Dążenie do równości zaspokaja oczekiwania egalitarne, ale dynamika, nieuchronnie prowadząc do zróżnicowania co najmniej na granicy nierówności – oczywiście między innymi, a może przede

wszystkim materialnej – zapewne bardziej i korzystniej odznacza się zdolnością do wywoływania zmiany i modernizacji.

Następny dylemat jest skoncentrowany wokół dwóch znowu bardzo ogólnych pojęć oraz kryjących się za nimi podmiotowych właściwości: państwa i społeczeństwa. Jeśli już pomoc jest usprawiedliwiona i niezbędna, kto – w sensie, jakie podmioty działania – powinien być czynnikiem sprawczym takiej interwencji? Czy fundamentalna makrostrukturalna zmiana, w konsekwencji której doszło do zdecydowanego rozbudowania państwa socjalnej odpowiedzialności i zaangażowania – *welfare state* – powinna ulec krytycznej modyfikacji mającej na celu przywrócenie większego znaczenia bardziej „tradycyjnych” i „naturalnych” sił społecznych?

Ściśle powiązany jest z tym wątek stawiający niejako naprzeciwko siebie wyspecjalizowane instytucje państwowe oraz wolny rynek i prywatną działalność gospodarczą jako dwa mechanizmy dające szansę na wychodzenie z ubóstwa i uzyskiwanie satysfakcjonującej samodzielności ekonomicznej. W praktyce społecznej mechanizmy te nie muszą pozostawać ze sobą w sprzeczności, jednak podstawowe zasady działania są co najmniej różne. U podstaw jakichkolwiek zasobów możliwych instytucjonalnie do wykorzystania pozostaje sama gospodarka, ale pojawia się kwestia, w jakim stopniu rzeczzone zasoby powinny być tym instytucjom przekazywane i przez nie wykorzystywane.

Jeśli zaś tak, państwo oraz jego procedury i instytucje mogą w owej praktyce socjalno-pomocowej być zorganizowane w sposób scentralizowany bądź zdecentralizowany, w szczególności odwoływać się do zarządzania budżetem centralnym lub raczej autonomii samorządu terytorialnego. Znowu pojawia się kwestia i kontrowersje, choćby sprowadzające się do kontrowersji wokół efektywności i zaufania.

Wreszcie, co wymieńmy na końcu, kolejny „gorący” ideologicznie wątek państwa narodowego z jednej strony, a tego wszystkiego, co jest dosłownie i w przenośni większe od niego z drugiej. Wprowadźmy proste desygnaty: Polska, a jednocześnie, czy to Europa, czy globalizacja. Raz jeszcze w związku z tym pojawia się zagadnienie – w istocie kolejny problem – zasobów, ale również punktów odniesienia, formalnych i nieformalnych standardów, kierunków lojalności i zakresów interesów, by w tym kontekście zasygnalizować tylko wybrane czynniki.

Zaznaczam raz jeszcze, że moja wypowiedź przyjmuje najkrótszą postać, z podstawowymi pierwiastkami argumentacji. Dlatego też powyższe dylematy uzupełniam tylko jednym wybranym przyczynkiem bibliograficznym, odzwierciedlającym bogactwo literatury przedmiotu, skupionym wokół „teorii” (to trochę ryzykowne określenie) i praktyki pomocy publicznej – we współczesnych realiach naturalnie przede wszystkim państwowej. Nikogo nie zdziwi stwierdzenie, że mamy w tej kwestii od czynienia z dobitnymi głosami „za” i „przeciw”. Utrzymując swoistą równowagę wskażmy na dwa po każdej stronie.

Wskazmy więc na znane studium G. Espinga-Andersena (wykorzystane tutaj wydanie: 1998, dostępne również w edycji polskiej), w którym autor wskazał na mocno zróżnicowane – przede wszystkim liberalne, konserwatywne i socjaldemokratyczne – możliwości i praktycznie wykorzystywane wzory w zakresie *welfare* w zaawansowanych krajach kapitalistycznych, na pozytywną stronę tego mechanizmu i pożytki z niego wynikające. Możemy powiedzieć, że ta analiza jest przeniknięta „pierwiastkiem sympatii” wobec szeroko rozumianej aktywności socjalno-pomocowej i oparta na założeniu, że rozwiązywanie materialnego niedostatku jest zasadniczym korelatem społecznej pomyślności.

Jeszcze dobitniej wypowiedzieli się na ten temat J. Handler i Y. Hasenfeld (2007), którzy podjęli się zadania ostatnio niezbyt popularnego – obrony koncepcji i praktyki *welfare state*. Wyartykułowali oni zdecydowany pogląd, że ubóstwo i nierówności społeczne wymagają większego systemowego zaangażowania, że w świetle narastającego zjawiska niskopłatnych miejsc pracy czy dzieci zagrożonych rozmaitymi niebezpieczeństwami potrzebna jest korekta rynku oraz działania mające być ochroną przed biedą, zaniedbaniem, ograniczonymi możliwościami u progu życia, innymi wymagającymi takich działań okolicznościami. Wreszcie, że błędem jest pojawiające się demonizowanie pomocy społecznej i jednostronnie negatywne traktowanie osób z niej korzystających, komunikowanie o, jakoby związanym z nadużywaniem pomocy, „kryzysie”.

Jeśli nawet kierunki obrony działań pomocy społecznej na rzecz zapobiegania ubóstwu lub jego łagodzenia są przekonujące, to i tak nie unieważniają wszystkich argumentów ich przeciwników. Podstawową linią tych drugich jest przekonanie, że taka pomoc to wyrzucanie pieniędzy podatników w nieodpowiedzialny, gdyż nie przynoszący pozytywnych rezultatów sposób, że taka pomoc wręcz raczej szkodzi, niż przyczynia się do rozwiązywania problemu ubóstwa.

Najbardziej wyróżniają się głosy amerykańskie. Przywołajmy najpierw M. Tannera (2003), którego swoista konkluzja – *welfare: end it, don't mend it*, mówi sama za siebie. Zgodnie z tym rozumowaniem nawet nisko płatna praca jest pod wieloma względami bardziej obiecująca, niż uzależnienie od pomocy, realne wskaźniki mówiące o jej utrzymywaniu są lepsze niż domniemane, wycofywanie się państwa (a amerykańska reforma z 1996 roku z pewnością to wywołała) przynosi pozytywne rezultaty itd. Nie wzbudzi zapewne zdziwienia, że tej argumentacji i przywoływanym dowodom empirycznym przeciwstawiane są odmienne, ale niniejsze uwagi sprowadzają się do podkreślenia, że ów antypomocowy sentyment rośnie w siłę. Najostrzejszym tego potwierdzeniem jest zapewne wystąpienie skądinąd głośnego z wcześniejszych kontrowersyjnych prac Ch. Murray'a (2006). Jego „Plan”, sprowadzający się do całkowitego zastąpienia *welfare state* strumieniem pieniądza mającym trafiać w ręce

prywatne – z całkowicie prywatnymi i wolnymi decyzjami, co z tymi pieniędzmi czynić – jest być może koncepcją najbardziej radykalną. Nie zostanie ona oczywiście wprowadzona w życie, ale ukazuje ideologiczne napięcia i rosnącą gotowość do kategorycznego stawiania sprawy, co jest zjawiskiem stosunkowo nowym. Zgoda na pomocową solidarność ulega, jak się zdaje, osłabieniu.

Czy zatem możemy pokusić się o jakąś konkluzję? Podsumowania tutaj nie będzie, gdyż trudno je sobie wyobrazić poza tym, co oczywiste i decydujące: ubóstwo jest dotkliwym problemem, a jego przewyżczenie w pełni usprawiedliwionym celem. Ostatnia w związku z tym nota bibliograficzna: J. Sachs i jego rozważania nad końcem walki z nędzą (2006), a następnie nad kwestią rozwoju w kierunku powszechnej pomyślności i zamożności (2008). Jak te cele realizować? To pytanie, a raczej cały splot pytań, na które nieustannie warto szukać odpowiedzi.

Bibliografia cytowana

- Balkin K. (red.) (2004), *Poverty: Opposing Viewpoints*, Greenhaven Press, Farmington Hills.
- Danziger S.H., Sandefur G.D., Weinberg D.H. (red.) (1994), *Confronting Poverty: Prescriptions for Change*, Russell Sage Foundation, New York.
- Esping-Andersen G. (1998), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton.
- Frysztański K. (2009), *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Handler J.F., Hasenfeld Y. (2007), *Blame Welfare, Ignore Poverty and Inequality*, Cambridge University Press, New York.
- Maris R.W. (1988), *Social Problems*, The Dorsey Press, Chicago.
- Murray Ch. (2006), *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*, The AEI Press, Washington.
- Mink. G., Solinger R. (red.) (2003), *Welfare: A Documentary History of U.S. Policy and Politics*, New York University Press, New York.
- Sachs J.D. (2006), *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Group/Penguin Books, New York.
- Sachs J.D. (2008), *Common Wealth: Economics for a Crowded Planet*, Penguin Group/Penguin Books, New York.
- Shipler D.K. (2005), *The Working Poor: Invisible in America*, Vintage Books, New York.
- Tanner M.D. (2003), *The Poverty of Welfare: Helping Others in Civil Society*, Cato Institute, Washington.

Literatura przedmiotu

- Able-Smith B., Townsend P., *The Poor and the Poorest*, London 1965.
- Akers R.L., *Criminological Theories. Introduction, Evaluation and Application*, 3rd ed., Roxbury Publication Company, Los Angeles 2000.
- Alkire S., Foster J., *Understandings and Misunderstanding of Multidimensional Poverty Measurement*, „Oxford Poverty & Human Development Initiative (PHI), Working Paper”, No. 43, University of Oxford 2011.
- Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*, red. A. Horolets, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Anioł W., *Europejska polityka społeczna. Implikacje dla Polski*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2003.
- Atkinson A.B., Cantillon B., Marlier E., Nolan B., *Social Indicators. The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford–New York 2002.
- Atkinson A.B., Marlier E., Nolan B., *Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union*, „Journal of Common Market Studies”, No. 1, s. 47–75.
- Auleytner J., *Polityka społeczna czyli ujarzmianie chaosu socjalnego*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2002.
- Auleytner J., *Polska polityka społeczna. Ciągłość i zmiana*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna TWP, Warszawa 2004.
- Bakalarczyk R., *Bieda i wykluczenia społeczne. Raport Fundacji Amicis Europae*, Warszawa 2011.
- Bauman Z., *Kultura w płynnej nowoczesności*, Narodowy Instytut Audiowizualny, Warszawa 2011.
- Bauman Z., *Nowy nieład światowy*, „Polityka”, 18 grudnia 2010.
- Bauman Z., *Płynne życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2007.
- Bauman Z., *Praca, konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.
- Bauman Z., Tester K., *O pożyczkach z wątpliwości. Rozmowa z Zygmuntem Baumanem*, Sic!, Warszawa 2003.
- Bauman Z., *Zbędni, niechciani, odrzuceni – czyli o biednych w zamożnym świecie*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998.

- Bauman Z., *Życie na przemiał*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2004.
- Bauman Z., *Żyjąc w czasie pożyczonym*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2010.
- Bazylow L., *Historia Rosji*, t. II, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
- Beck U., *Władza i przeciwładza w epoce globalnej. Nowa ekonomia polityki światowej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
- Beveridge J., *Beveridge and His Plan*, Holder and Staughton, London 1954.
- Bibliografie Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, *Ubóstwo 1990–1995*, Warszawa 1995.
- Bibliografie Głównej Biblioteki Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, *Ubóstwo 1996–1997*, Warszawa 1998.
- Biedni o sobie i swoim życiu, red. E. Tarkowska, W. Warzywoda-Kruszyńska, K. Wódz, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice–Warszawa 2003.
- Błędowski P., Iwanicz-Drozdowska M., *Wykluczenia finansowe w Polsce i możliwości przeciwdziałania*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 2.
- Bobrzyński M., *Dzieje Polski*, wyd. czwarte uzupełnione, t. II, Nakładem Gebethnera i Wolfa, Warszawa–Kraków–Lublin–Łódź–Paryż–Poznań–Wilno–Zakopane 1927.
- Bojanowski M., Popiołek A., *Ile zarabia Polak? I dlaczego tak mało*, „Gazeta Wyborcza”, nr 171, 25 lipca 2011.
- Bonger W., *Criminality and Economic Condition* (abridged and with Introduction by A.T. Turk), Indiana University Press, Bloomington 1969.
- Borutka T., Mazur J., Zwoliński A., *Katolicka nauka społeczna*, Paulinianum, Częstochowa–Jasna Góra 1999.
- Bottoms A., *Disorder, Order and Control Signs*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60.
- Bourdieu P. et al., *La misere du monde*, Editions du Seul, Paris 1998.
- Bourdieu P., Wacquant L.J.D., *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa 2001.
- Brooks-Gunn J., Duncan G.J., Klebanov P.K., Sealander N., *Do Neighborhoods Influence Child and Adolescent Development?*, „American Journal of Sociology” 1999, Issue 1 (49–55), s. 353–395.
- Bugaj R. i inni, *Polska po przejściach. Barometr społeczno-ekonomiczny 2002–2003*, Stowarzyszenie Studiów i Inicjatyw Społecznych, Warszawa 2003.
- Búrca G. de, Witte B. de, *Social Rights in Europe*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- CBOS, *Pracujący biedni*, BS/182/2008.
- Chałubiński M., Rychliński Stanisław, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Charkiewicz E., *Kobiety i wykluczenie społeczne – widzialna ręka neoliberalnego państwa*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenie społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarfenberg, Warszawa 2011.

- Child Poverty and Wellbeing in the EU: Current Status and Way Forward*, European Commission Directorate General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Luxembourg 2008.
- Cohen A.K., *Delinquent Boys: The Culture of the Gang*, The Free Press, New York 1955.
- Collier R.B., Collier D., *Shaping the Political Arena. Critical Juncture, the Labor Movement and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University, Princeton 1991.
- Confronting Poverty: Prescription for Change*, eds. S.H. Danziger, G.D. Sandefur, D.H. Weinberg, Russell Sage Foundation, New York 1994.
- Cudze problemy, czyli ważność tego, co nieważne*, red. M. Czyżewski, K. Dunin, A. Piotrowski, OBS, Warszawa 1991.
- Czapiński J. i inni, *Diagnoza społeczna* (za lata 2003, 2005, 2007), GUS, Warszawa.
- Dahl R., *Demokracja i jej krytycy*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995.
- Deklaracja fundamentalnych zasad i praw pracy i mechanizmów jej przestrzegania*, ILO 1998.
- Demko G.J., Regulska J., *Socialism and Its Impact on Urban Processes and the City*, „Urban Geography” 1987, No. 8, s. 289–292.
- Dennie G., *The American Class Structure*, Wadsworth Publishing, New York 1998.
- Divided cities. New York & London in the Contemporary World*, eds. S.S. Fainstein, I. Gordon, M. Harloe, Blackwell Publishers, Cambridge 1992.
- Domański H., *O nierównościach społecznych i demokracji w Polsce*, „Res Humana”, Supplement, 2011, nr 3 (112).
- Domański H., Rychard A., Śpiewak P., *Polska jedna czy wiele?*, Troi, Warszawa 2005.
- Einstadter W.J., Henry S., *Criminological Theory*, 2nd ed., Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Langham–Boulder–New York–Toronto–Oxford 2006.
- Encyklopedia chrześcijaństwa. Historia i współczesność. 2000 lat nadziei*, Jedność, Katowice 2001.
- Encyklopedia. Świat i Polska 2007*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- English-Polish Dictionary*, eds. K. Bulas, F.J. Whitfield, Vol. I, The Kościuszko Foundation, New York 1975.
- Esping-Andersen G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Princeton University Press, Princeton 1998.
- Europa 2020. Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączaniu społecznemu*, http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_PL_ACT_part1_v1.pdf.
- Europe and Latin America – Looping at Each Other?*, ed. R. Stemplowski, Polish Institute of International Affairs, Warszawa 2011.

- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2010*, SEC, Brussels 2010.
- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion 2009*, Luxembourg 2009.
- European Commission, *Joint Report on Social Protection and Social Inclusion*, COM (2005) 14, Brussels 2005.
- European Committee of Social Rights, *European Social Charter (revised). Conclusions 2003*, Vol. 1, s. 214 (Francja), s. 335 (Włochy); *Conclusions 2003*, Vol. 2, s. 548 (Słowenia); s. 644 (Szwecja); *Conclusions 2009*, Vol. 1, s. 141 (Belgia), s. 278 i nast. (Finlandia), s. 328–329 (Francja), s. 389 i nast. (Irlandia); *Conclusions 2009*, Vol. 2, s. 593–594 (Holandia), s. 628–629 (Norwegia), s. 674 i nast. (Portugalia), s. 745 i nast. (Słowenia).
- European Social Charter. Collected text (5th edition)*, Council of Europe, Strasbourg 2005.
- Europejska Karta Społeczna (zrewidowana)*, Secretariat of the European Social Charter, Council of Europe, Strasbourg 1997.
- Eurostat, *Combating poverty and social exclusion. A statistical portrait of the European Union*, European Commission, Luxembourg 2010.
- Eurostat, *The Social Situation in the European Union 2008*, European Commission, Luxembourg 2009.
- Falkowska M., *Społeczne definicja biedy, jej zasięg i przyczyny*, CBOS, Warszawa 2007.
- Family Encyclopedia of American History*, The Reader's Digest Association, Pleasantville 1975.
- Firlit-Fesnak G., Szyłko-Skoczny M., *Polityka społeczna. Podręcznik akademicki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Frąckiewicz L., *Sfery niedostatku*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1983.
- Frysztański K., *Socjalna Ameryka. O obszarze pomocy społecznej i pracy socjalnej w Stanach Zjednoczonych*, Zakład Wydawniczy Nomos, Kraków 2005.
- Frysztański K., *Socjologia problemów społecznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Gans H.J., *More Equality*, Panteon Books, New York 1973.
- Gans H.J., *The War Against the Poor. The Underclass and Antipoverty Policy*, New York Basic Books, New York 1995.
- General Social Surveys 1972–2002, Cumulative Codebook*, National Opinion Research Center, Chicago 2003.
- Geremek B., *Litość i szubienica. Dzieje nędzy i miłosierdzia*, Czytelnik, Warszawa 1989.
- Giddens A., *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.

- Gilliat S., *How the Poor Adapt to Poverty in Capitalism*, Edwin Mellen Press, New York 2001.
- Gilroy P., *A Response*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (33–38).
- Główny Urząd Statystyczny, *Dochody i warunki życia ludności Polski*. Raport z badań EU-SILC 2009, Warszawa 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Popyt na pracę w 2009*.
- Główny Urząd Statystyczny, *Strefa ubóstwa w Polsce (w świetle badań gospodarstw domowych 1997)*, GUS, Warszawa 1998.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej w świetle Europejskiego Badania Dochodów i Warunków Życia – EU-SILC 2008*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbdr/gus/PUBL_wz_Ubostwo_w_PL_na_tle UE_EU-SIC_2008.pdf.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2011.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ubóstwo w Polsce. Zasięg ubóstwa w Polsce w 2009 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_wz_ubostwo_w_polsce-broszura.pdf.
- Główny Urząd Statystyczny, *Warunki życia*, GUS, Warszawa 2006.
- Główny Urząd Statystyczny, *Zasięg ubóstwa materialnego w 2005 roku*, http://www.stat.gov.pl/cps/red/xbcr/gus/PUBL_zasięg_ubostwa_2005.pdf.
- Golinowska S., *Europejski model socjalny i otwarta koordynacja polityki społecznej*, „Polityka Społeczna” 2002, nr 11–12.
- Golinowska S., *Brytyjskie, europejskie i globalne badania nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym*, [w:] S. Golinowska i inni, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego...*, op. cit., Warszawa 2008.
- Golinowska S., *O spójności, kapitale społecznym oraz europejskiej i polskiej polityce spójności*, „Polityka Społeczna” 2011, nr 5–6.
- Golinowska S., *Polityka wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce minionym dwudziestoleciu*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9.
- Golinowska S., *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, IPiSS, Warszawa 1996.
- Golinowska S., *Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju. Spójność społeczna: aktywność – solidarność – wsparcie*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2011.
- Golinowska S., *Wykluczenia społeczne*, [w:] S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styr, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcje. Wyniki. Propozycje. Polska, Europa, Świat*, oprac. PBZ, IPiSS, Warszawa 2008.
- Gregg P., *The Welfare State*, George G. Harrper & Co. Ltd., London–Toronto–Wellington–Sydney 1967.
- Ellen I.G., Turner M.A., *Do Neighborhoods Matter and Why?*, [w:] *Choosing a Better Life? Evaluation the Moving to Opportunity Social Experiment*, eds. J. Goering, J.D. Feins, Urbana Institute, Washington 2003, s. 313–338.

- Gutierrez G., *Teologia wyzwolenia. Historia, polityka i zbawienie*, PAX, Warszawa 1976.
- Hagen F.E., *Introduction to Criminology*, Sage Paul, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington 2011.
- Hall M.P., *Social Services of Modern England*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1965.
- Halpern D., *Social Capital*, Polity Press, Cambridge 2005.
- Handler J.F., Hasenfeld Y., *Blame Welfare, Ignore Poverty and Inequality*, Cambridge University Press, New York 2007.
- Heilbroner R.L., *Przedmowa*, [w:] J. Rifkin, *Koniec pracy: schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postronkowej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2001.
- Hermet G., *Przemiany populizmu*, [w:] *Populizm w Europie. Defekty i przemiany demokracji?*, red. J.M. De Waele, A. Paczeński, Oficyna Naukowa, Warszawa 2010.
- Hirszowicz M., Neyman E., *Nowa bieda w świecie obfitości*, „Kultura i Społeczeństwo” 2000, nr 2.
- History of Criminology*, ed. P. Rock, Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore–Sydney 1994.
- Hout M., *More Universalism, Less Structure Mobility: The American Social Structure in the 1980s*, „American Journal of Sociology”, May 1998, Vol. 95, No. 6.
- International Handbook of Criminology*, eds. S.G. Shoham, P. Knepper, M. Kett, CRS Press, Boca Raton, London–New York 2010.
- Jackson B., *Equality and the British Left. A study in progressive political thought, 1900–64*, Manchester University Press, Manchester 2007.
- Jahoda M., Lazarsfeld P.F., Zeisel H., *Bezrobotni Marienthalu*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.
- Jan Paweł II, *Do robotników w Sao Paulo*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, Rzym–Lublin 1987.
- Jan Paweł II, encyklika *Centessimus annus*, 1991.
- Jan Paweł II, encyklika *Laborem exercens*, 1981.
- Jan Paweł II, encyklika *Sollicitudo rei socialis*, 1987.
- Jan Paweł II, *Ewangelia pracy*, „L'Osservatore Romano” 1981, nr 3/15, 2.
- Jan Paweł II, *Ogłoszenie do wszystkich robotników Ameryki Środkowej*, [w:] *Dokumenty nauki społecznej Kościoła*, cz. 2, Rzym–Lublin 1987.
- Jankowski B., *Łódzkie enklawy biedy – 10 lat później*, „Praca Socjalna”, numer specjalny, lipiec–sierpień 2010.
- Jarosław M., *Ubóstwo*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Jedna Polska? Dawne i nowe zróżnicowania społeczne*, red. A. Kojder, Wydawnictwo WAM i Komitet Socjologii PAN, Kraków 2007.

- Jencks Ch., Mayer S.E., *The Social Consequences of Growing Up in a Poor Neighborhood*, [w:] *Inner-City Poverty in the United States*, eds. E. Lynn Jr., M. G.H. McGeary, National Academy, Washington 1990.
- Jones S., *Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press 2006.
- Judt T., *Żle ma się kraj. Rozprawa o naszych współczesnych bolączkach*, tłum. P. Lipszyc, Wyd. Czarne, Wołowiec 2011.
- Kapuściński R., *Dalem głos ubogim. Rozmowa z młodzieżą*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2008.
- Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*.
- Katechizm Kościoła katolickiego*, Pallotinum, Częstochowa 1994.
- Każmierczak T., *Upośledzenie społeczne*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Kłosowska A., *Bourdieu Pierre*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 1, Oficyna Naukowa, Warszawa 1998.
- Koch M., *Roads to Post-Fordism. Labour Markets and Social Structures in Europe*, Ashgate Publishing Company, 2008.
- Kongregacja ds. Doktryny Wiary, *Libertatis conscientia*, Rzym 1986.
- Kongregacja ds. Doktryny Wiary, *Libertatis nuntius*, Rzym 1984.
- Kośbiarz K., *PUP: pracy udawane poszukiwanie*, „Polityka”, 8 czerwca 2011, nr 24.
- Kowalik T., *System gospodarczy*, [w:] *Encyklopedia socjologii. Suplement*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Kubiak H., *Przyczynek do sporu o pole semantyczne nazw ‘równość’ i ‘równouprawnienie’*, [w:] *Studia z zakresu prawa pracy i polityki społecznej*, red. L. Mitrus, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Kubiak S.M., *Atypowe zatrudnienie. Standardy Unii Europejskiej i ich implementacja w wybranych krajach*, rozdz. 2: *Czy zmierzchn funkcji ochronnych prawa pracy?*, niepublikowana rozprawa doktorska, obroniona w r. 2004 na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego. Promotor: prof. dr hab. Andrzej M. Świątkowski.
- Kucharska-Stasiak E., *Sytuacja mieszkaniowa Łodzi na tle innych miast*, „Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum” 2008, nr 7 (2).
- Kula M., *Historia Brazylii*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław-Łódź 1987.
- Lewis O., *Nagie życie*, PIW, Warszawa 1976.
- Lister R., *Bieda, Sic!*, Warszawa 2007.
- Lundberg U., Amark K., *Rozwój państwa socjalnego w Szwecji w XX w.*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, Th. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Lupton R. (2008), *‘Neighbourhood Effects’: Can We Measure Them and Does it Matter?*, „Case Paper” No. 73, Centre for Analysis of Social Exclusion, LSE, London.

- Lynch M.J., Groves W.B., *A Primer in Radical Criminology*, Harrow and Heston, New York 1986.
- Łukaszewicz D., *Rola i niedola*, „Polityka” 2011, nr 26.
- Macionis J.J., *Sociology*, tenth edition, Pearson, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey 2005.
- Makarewicz J., *Źródła przestępczości*, Lwów 1912.
- Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1983.
- Maris R.W., *Social Problems*, The Dorsey Press, Chicago 1988.
- Markowski D., *Struktura klasowo-warstwowa*, [w:] *Socjologia w Polsce*, red. Z. Krawczyk, K.Z. Sowa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1998.
- Markowski R., *Co poradzić Arabom?*, „Polityka”, 14 czerwca 2011, nr 24.
- Marshall T.H., *Right to Welfare and Other Essays*, London 1981.
- Mazur J., *Etapy rozwoju myśli społecznej Kościoła*, [w:] T. Borutka, J. Mazur, A. Zwoliński, *Katolicka nauka społeczna*, Paulinianum, Częstochowa–Jasna Góra 1999.
- Merton R.K., *Social Structure and Anomie*, „American Sociological Review” 1938, No. 3.
- Michalski W., *Socjaldemokratyczna Partia Niemiec*, [w:] *Partie socjaldemokratyczne Europy. Zarys encyklopedyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1982.
- Mikkola M., *Social Human Rights in Europe*, Karelactio Legisactio Ltd, Helsinki 2010.
- Mill J.S., *O wolności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Mill J.S., *Rozważania o rządzie przedstawicielskim*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Fundacja im. Stefana Batorego, Kraków–Warszawa 1995.
- Morecka Z., Styrc M., *Przegląd i analiza wyników badań nad przyczynami, zakresem, korelatami i konsekwencjami ubóstwa w Polsce*, [w:] S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrc, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstw do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcje. Wyniki. Polska, Europa i świat*, IPISS, Warszawa 2008.
- Morrison S.E., Commager H.S. Leuchtenburg W.E., *The Growth of the American Republic*, Oxford University Press, London–Toronto 1969.
- Mueller G.O.W., *Crime and Economy: Challenge to the United Nations*, [w:] *Criminal Justice in Asia. The Quest for an Integrated Approach*, UNAFEI, 1982.
- Murray Ch., *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*, The AEI Press, Washington 2006.
- Myrdal G., *An American Dilemma. The Negro Problem and Modern Democracy*, Harper & Row Publishers, New York and Evanston 1962.
- Niessen J., *Diversity and Cohesion: New Challenges for the Integration of Immigrants and Minorities*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2000.
- NORC. General Social Survey 1972–2002. Cumulative Codebook. National Opinion Research Centre, Chicago 2003.

- Pacewicz P., *Równe jest lepsze*, „Gazeta Wyborcza”, 2 kwietnia 2011.
- Palska H., *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2002.
- Pamiętniki bezrobotnych*, Instytut Gospodarstwa Społecznego, Warszawa 1933.
- Pamiętniki bezrobotnych*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2003–2008.
- Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności. Teoria i praktyka pomiaru*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Platon, *Państwo*, tłum. W. Witwicki, Wydawnictwo Akme, Warszawa 1991.
- Pocket World in Figures 2002 Edition*, „The Economist” in Association with Profile Books, ITD., London 2002; wyd. pol. Studio Emka Ltd, Warszawa 2002.
- Polish-English Dictionary*, eds. K. Bulas, L.L. Thomas, F.J. Whitfield, Vol. II, The Kościuszko Foundation, New York 1973.
- Polska. Ale jaka?*, red. M. Jarosz, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Potoczna M., Warzywoda-Kruszyńska W., *Kobiety z łódzkich enklaw biedy. Bieda w cyklu życia i międzypokoleniowym przekazie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2009.
- Poverty: Opposing Viewpoints*, ed. K. Balkin, Greenhaven Press, Farmington Hills 2004.
- Praca Polska 2010*, Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność”, Gdańsk 2010.
- Presidency Conclusions. Lisbon European Council 23 and 24 March 2000*, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm.
- Quinney R., *Criminology. Analysis and Critique of Crime in America*, Little, Brown and Company, New York 1975.
- Rakowski T., *Łowcy, zbieracze, praktycy niemocy. Etnografia człowieka zdegradowanego*, Gdańsk 2009.
- Ravallion M., *Poverty Lines across the World*, Policy Research Working Paper 5284, The World Bank, Washington 2010.
- Recent Developments in Criminological Theory*, eds. S. Henry, S.A. Lukas, Ashgate Publishers, Ltd., 2009.
- Rector R., *America Has the World's Richest Poor People*, „Wall Street Journal”, Sept. 24, 1998.
- Rifkin J., *Koniec pracy: schyłek siły roboczej na świecie i początek ery postrynkowej*, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 2001.
- Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Muzeum Sztuki, Łódź 2011.
- Rowntree B.S., *Poverty. A Study of Town Life*, Macmillan, London 1901.
- Rytualny chaos. Studium dyskursu publicznego*, red. M. Czyżewski, S. Kowalski, A. Piotrowski, Ureus, Kraków 1997.
- Sachs J.D., *Common Wealth: Economics for a Crowded Planet*, Penguin Group, Penguin Books, New York 2008.
- Sachs J.D., *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Group, Penguin Books, New York 2006.

- Sampson R.J., *Disparity and Diversity in Contemporary City: Social (Dis)order Revisited*, „British Journal of Sociology”, Vol. 60, Issue 1 (1–31), <http://www3.interscience.wiley.com/cgi-bin/fulltext/122261218/PDFSTART>.
- Sampson R.J., Squires G.D., Zhou M., *How Neighborhood Matter: The Value of Investing at the Local Level*, American Sociological Association, Washington 2001.
- Sampson R.J., *Transcending Tradition: New Directions in Community Research, Chicago Style*, „Criminology” 2002, No. 40.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Saustowicz, P., *Otwarta metoda koordynacji jako instrument walki z wykluczeniem społecznym*, „Polityka Społeczna” 2009, nr 4.
- Schaffer M., *American dreamers*, „U.S. News & World Report” 2002, Vol. 133, No. 8.
- Scharf T., *Polityka społeczna Wielkiej Brytanii: od ustawy o ubogich do ‘trzeciej drogi’*, [w:] *Państwo socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, Th. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Sen A., *Czy Indie dogonią Chiny?*, „Gazeta Wyborcza”, 4–5 czerwiec 2011 (prze-druk z „The New York Review Books”, 12 maja 2011).
- Sen A., *Poverty: An Ordinary Approach to Measurment*, „Econometrica” 1976, No. 44 (2), s. 219–231.
- Sen A., *Rozwój i wolność*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2002
- Shaw C.R., McKay H.D., *Juvenile Delinquency and Urban Areas: A Study of Rates of Delinquency in Relation to differential Characteristics of Local Community in American Cities*, Chicago University Press, Chicago–London 1942.
- Shipliter D.K., *The Working Poor: Invisible in America*, Vintage Books, New York 2005.
- Siciński A., *Wstęp. Założenia ogólne badań stylu życia*, [w:] *Problemy teoretyczne i metodologiczne badań nad stylem życia*, red. A. Siciński, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 1980.
- Skrzeszewski C., *Katolicka nauka społeczna*, ODiSS, Warszawa 1985.
- Skuza Z., *Nie wolno dopuszczać do koncentracji biedy!*, „Problemy Społeczne”, maj–czerwiec 2011.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I, II, III, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978–1979–1981.
- Smith D., *Geography and Social Justice*, Blackwell Publishers, 1994.
- Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*.
- Sowa J., *Prekariat – proletariat epoki globalizacji*, [w:] *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Muzeum Sztuki, Łódź 2011, s. 100–131.
- Sowa, J., *Prekariat – globalny proletariat w epoce pracy niematerialnej*, [w:] *Robotnicy opuszczają miejsca pracy*, red. J. Sokołowska, Łódź 2010, s. 100–131.
- Sprawozdanie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej z realizacji programu wieloletniego „Pomoc państwa w zakresie dożywiania za rok 2010 (projekt*

- z 9 maja 2011)”, <http://www.mpips.gov.pl/bip/projekty-aktow-prawnych/projekt-programow-i-inne/uchwala-rady-ministrow-w-sprawie-przyjecia-rocznego-sprawozdania-zrealizacji-programu-wieloletniego-pomocy-panstwa-w-zakresie-dozywiania-za-rak-2010-projekt-z-9-maja-2011-r>.
- Stanaszek A., *Nędzni „zbędni” – czyli o ewolucji postaw wobec ubóstwa i ubogiego*, „Kultura i Historia”, nr 11.
- Standler R.B., *History of At-Will Employment Law in the USA*, <http://www.rbs.2.com/atwill.htm>.
- Stare i nowe struktury społeczne w Polsce*, red. I. Machaj, J. Styka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1964.
- Stasiński M., *Brazylia chce pokonać nędzę*, „Gazeta Wyborcza”, 8–9 stycznia 2011.
- Strategia Lizbońska*, UE 2000.
- Strategia zatrudniania*, OECD 1994.
- Summner C.W., *Employment At Will in the United States. The Divine Right of Employers*, 3U, Pa., Lab. & Empl., I.65 (2000).
- Sutherland E.H., *White Collar Crime*, Dryden, New York 1949.
- Sutherland E.H., *White Collar Criminology*, „American Sociological Review”, 1940.
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003.
- Szarfenberg R., *Ubóstwo, wykluczenie, nierówność, dyskryminacja – problemy wymagające rozwiązań*, <http://rszarf.ips.uw.edu.pl/pdf/SWdodatek.pdf>.
- Szczepańska J., *Opinie na temat zasięgu biedy w Polsce*, CBOS, Warszawa 2007.
- Szczepański J., *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1961.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
- Sztompka P., *Trauma wielkiej zmiany. Społeczny koszt transformacji*, ISP PAN, Warszawa 2000.
- Świat w liczbach 2002*, Wydawnictwo Studio Emka, Warszawa 2002.
- Świątkiewicz W., *Uczestnictwo w kulturze*, [w:] *Encyklopedia socjologii*. Suplement, Oficyna Naukowa, Warszawa 2005.
- Świątkowski A.M., *Amerykański dylemat równouprawnienia*, PWN, Warszawa 1989.
- Świątkowski A.M., *Charter of Social Rights of the Council of Europe. Studies in Employment and Social Policy*, Kluwer Law International, 2007.
- Świątkowski A.M., *Europejska przestrzeń społeczna*, [w:] K. Gorlach, M. Niezgodą, Z. Serega, *Władza, naród, tożsamość. Studia dedykowane Profesorowi Hieronimowi Kubiakowi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004.
- Świątkowski A.M., *Karta Praw Społecznych Rady Europy*, C.H. Beck, Warszawa 2006.
- Świątkowski A.M., *Liberte, Egalite i Fraternite jako idee przewodnie wykorzystane przez Radę Europy w procesach tworzenia i stosowania standardów między-*

- narodowych w zakresie praw społecznych*, [w:] H. Machińska, *60 lat Rady Europy. Tworzenie i stosowanie standardów prawnych*, Oficyna Prawa Polskiego, Warszawa 2009.
- Świątkowski A.M., *Ochrona praw człowieka w świetle przepisów prawa pracy i zabezpieczenia społecznego*, [w:] „Każdy ma prawo do...”. *Referaty i wystąpienia zgłoszone na XVII Zjazd Katedr/Zakładów Prawa Pracy i Zabezpieczenia Społecznego, Kraków 7–9 maja 2009*, red. A.M. Świątkowski, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Świątkowski A.M., *The European Committee of Social Rights*, [w:] *Protecting Labour Rights as Human Rights: Present and Future of International Supervision*, International Labour Office, Geneva 2007.
- Świątkowski A.M., *Zrewidowana Europejska Karta Społeczna – perspektywy ratyfikacji*, „Monitor Prawa Pracy” 2006, nr 2.
- Tanner M.D., *The Poverty of Welfare: Helping Others in Civil Society*, Cato Institute, Washington 2003.
- Tarkowska E., *Dziedziczenie biedy i wychodzenie z biedy w rodzinach byłych pracowników PGR-ów*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenia społeczne młodzieży*, red. E. Tarkowska, IPiSS, Warszawa 2007.
- Tarkowska E., *Style życia biednych rodzin w przeszłości i w teraźniejszości: charakterystyka badania*, [w:] *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, red. E. Tarkowska, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2000.
- Tarkowska E., *Ubóstwo dzieci w Polsce*, [w:] *Ubóstwo i wykluczenia społeczne w Polsce. Polski Raport Social Watch 2010*, red. R. Szarffenberg, Warszawa 2011.
- Tarkowska E., *Życie bez pracy*, [w:] *Solidarność; wydarzenie, konsekwencja, pamięć*, red. A. Sulek, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2006.
- The American Heritage of The English Language*, ed. W. Morris, Houghton Mifflin Company, Boston–Dallas–Geneva–Hopewell–Palo Alto 1979.
- The Crime Drop in America*, eds. A. Blumstein, J. Wallman, Cambridge University Press, 2000.
- The New Encyclopedia Britanica*, Vol. 12, Encyclopedia Britanica, Inc., Chicago 199.
- The Oxford Handbook of Criminology*, 2nd ed., eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner, Oxford University Press, 1997.
- The World Bank, *Can Targeted Assistance Help the Very Poor? From Evidence to Policy*, Note Series 2011, No. 7, Human Development Network 2011.
- The World Bank, *The MDGs after the Crisis*, Global Monitoring Report 2010, Washington 2010.
- The World Bank, *World Development Report 2001/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, New York 2001.
- Toffler A., *Zmiana władzy*, Zys i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.
- Townsend P., *Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Living Standards*, Allen Lane and Penguin Books, London 1979.

- U.S. Census Bureau, *Census 2000 PHC-T-15, General Demographic Characteristics*, <http://www.census.gov/population/www/cen2000/phc-t15.html>.
- U.S. Census Bureau, Current Population Survey. Detailed Poverty Tables: 2001. Tables 1, 10, 16a, 20, <http://ferret.bls.census.gov/macro/032002/pov/toc.htm>.
- U.S. Department of Labor. Bureau of Labor Statistics. Tables from *Employment and Earnings*, <http://www.bls.gov/cps/#annual>.
- Ubóstwo relatywne w Polsce latach 1998–2008, „Polityka Społeczna” 2010, nr 5–6.
- Uchiyama A., *A Study on Factors of Delinquency Among Primary School Children*, Report of the National Research Institute on Police Science, 1979, No. 20.
- UN, *The Millenium Development Goals. Report 2007*, New York 2007.
- UN, *The Millenium Development Goals. Report 2010*, New York 2010.
- Unger L., *Pieśń ku chale Mao*, „Gazeta Wyborcza”, 8 sierpnia 2011.
- United Nations Development Programme, *Human Development Report 2003*, Oxford University Press, New York 2003.
- Vandamme F., *The Revision of the European Social Charter*, „International Labour Review” 1994, No. 133.
- Vold G.B., Bernard T.J., *Theoretical Criminology*, 3rd ed., Oxford University Press, New York–Oxford 1986.
- Wacquant L., *Ghettos and Anti-Ghettos: The Anatomy of New Urban Poverty*, „Thesis Eleven” 2008, Vol. 94, s. 113–118.
- Wacquant L., *Relocating Gentrification: The Working Class Science and the State in Recent Urban Research*, „International Journal of Urban and Regional Research” 2008, Vol. 32.1, s. 198–205.
- Wacquant L., *Urban Outcasts*, Polity Press, Malden 2008.
- Wacquant L., *Panishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*, A John Hope Franklin Center Book, 2009.
- Warzywoda-Kruszyńska W., *(Żyć) Na marginesie wielkiego miasta*, IS UŁ, Łódź 1999, 2001.
- Warzywoda-Kruszyńska W., „Oswajanie”, *biedy w trzech pokoleniach łodzian*, [w:] *Polska, gospodarka, Społeczeństwo. Studia i szkice socjologiczne dedykowane profesor Jolancie Kulpińskiej*, red. K. Doktor, K. Konecki, W. Warzywoda-Kruszyńska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2003, s. 153–165.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., *Wielkomięjska bieda w okresie transformacji (zasilkobiorcy pomocy społecznej)*, IS UŁ, Łódź 1996.
- Warzywoda-Kruszyńska W., *Tacy sami a sciana między nami*, „Gazeta Wyborcza”, 9 wrzesień 2010 r., <http://wyborcza.pl/1.76842.8349260.Bieda-sie-poglembia-Tacy-sami-a-sciana-miedzy-nami.html?as=3&startsz=x>.
- Weitzman L.J., *The Economic Consequence of Divorce Are Still Unequal*, „American Sociological Review”, June 1966, Vol. 61, No. 3.

- Welfare: A Documentary History of U. S. Policy and Politics*, eds. G. Mink, R. Solinger, New York University Press, New York 2003.
- Whybrow P.C., *American mania. Ciagle więcej, ale nigdy dość*, Wydawnictwo ter-Media, Poznań 2006.
- Widacki J., *The Spots on the Rising Sun. Essays on Japanese Crime and Punishment*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1998.
- Wielka Encyklopedia Powszechna*, t. 17, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2003.
- Wikström P.-O., *Question of Perception and Reality*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (56–63).
- Wiles P., *Disadvantage, Disorder and Diversity*, „British Journal of Sociology” 2009, Vol. 60, Issue 1 (75–81).
- Wilson J.Q., Kelling G.L., *Broken Windows: The Police and Neighbourhood Safety*, <http://www.manhattan-institute.org/pdf/-atlantic-monthly-broken-windows.pdf>.
- Woodward G.C., *Korupcja dyskursu politycznego; jej cztery odmiany*, [w:] *Władza i społeczeństwo*, t. 2, wybór i oprac. J. Szczupaczyński, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1998.
- Wódz K., Łęcki K., *Nowe i stare ubóstwo na Górnym Śląsku (Ubóstwo w rejonie pogranicza kulturowego)*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 2.
- Wójcik P., *Z rodowodu socjalistycznej polityki społecznej. Koncepcje i poglądy Stanisława Rychlińskiego*, KiW, Warszawa 1976.
- Wóycicka I., *Wydatki socjalne w latach 2000–2020*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2003.
- Wrzeński J., *Wiedza prowadząca do działania*, „Kultura i Społeczeństwo” 2010, nr 3.
- Wyjaśnienia Dotyczące Karty Prawa Podstawowych (2007/C 303/02)*, Dz.U., 2009, Nr 203, poz. 1569.
- Zagórski K., Gorzelak G., Jałowicki B., *Zróżnicowania warunków życia. Polskie rodziny i społeczności lokalne*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Zawadzki B., Lazarsfeld P., *Psychologiczne konsekwencje bezrobocia*, „Kultura i Społeczeństwo” 1993, nr 2.
- Ziegmayer V., *Państwo socjalne w Niemczech: zmiana systemu?*, [w:] *Państwa socjalne w Europie. Historia – Rozwój – Perspektywy*, red. K. Kraus, T. Geisen, K. Piątek, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2005.
- Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, red. E. Tarkowska, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2000.
- Žižek S., *Od tragedii do farsy*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2011.
- Żukowski M., *Unijna strategia integracji społecznej*, „Polityka Społeczna” 2010, nr 9.

- Żukowski M., *Wpływ Unii Europejskiej na politykę społeczną państw członkowskich*, [w:] *Polityka społeczna w procesie integracji europejskiej. Przegląd problemów*, red. A. Rączaszek, W. Koczur, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach, Katowice 2009.
- Życie po zmianie. Warunki życia i satysfakcje Polaków*, red. K. Zagórski, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2009.
- Życ i pracować w enklawie biedy*, red. W. Warzywoda-Kruszyńska, IS UŁ, Łódź 1998, 2001.

Netografia

- <http://www.stat.gov.pl/opracowania.zbiorcze/mały..rocznik..sat/2006/index.htm>.
- <http://2010againstopoverty.europa.eu>.
- <http://pl.Wikipedia.org/Wiki/GustavoGuti%C3%A9rez>.
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Minimum_egzystencji.
- <http://quickfacts.census.gov/qfd/index.html>.
- <http://www.2010againstopoverty.eu>.
- <http://www.bea.doc.gov>.
- www.przeciw-ubóstwu.brpo.